

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на рукопис дисертації Коцана Василя Васильовича
на тему *«Етнокультурні маркери в контексті погранич: традиційний
народний одяг та ідентичність населення Закарпаття*

XIX – початку XXI ст.»,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за
спеціальністю 07.00.05 – етнологія

Велике історичне та художнє значення традиційного народного вбрання безумовне. Здавна він задовольняв не лише матеріальні, а й духовні потреби людини, виконуючи необхідні побутові, соціальні, обрядові функції. Його високий мистецький рівень, емоційна насиченість яскраво відбивають світогляд, естетичні уподобання, саму психологію українського народу. Це самобутнє явище посідає визначне місце не тільки в національній, а й у європейській та загалом світовій культурі.

Дослідження народного одягу Закарпаття є важливим завданням сучасної етнології. Воно дасть змогу зберегти та передати майбутнім поколінням цінну інформацію про нетлінні зразки матеріальної культури наших пращурів, зробити значний внесок у справі збереження та популяризації народного одягу. Адже традиційне народне вбрання є виявом національної самосвідомості, етнічної самоідентифікації й водночас могутнім засобом їх формування, утвердження як в індивідуальній, так і в суспільній свідомості. Народний стрій має яскраво виражений знаковий характер, визначає етнічну приналежність людини, створює художній образ, втілює естетичний ідеал народу, його національні вартості.

Актуальність обраної теми посилюється тим, що дисертація виконана в рамках науково-дослідних робіт відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України: «Історико-етнологічні аспекти вивчення реліктових явищ культури та побуту українців» (державний реєстраційний номер 0111U001063), «Матеріальна та духовна культура українців у

народознавчому дискурсі: традиції та інновації» (державний реєстраційний номер 0115U005546). В.В. Коцан свою наукову працю ґрунтує на тому, що вона є міждисциплінарною та базується на матеріалах етнології, мистецтвознавства, фольклористики.

Територіальні межі роботи з огляду на задекларовану тему охоплюють територію Закарпатської області. Водночас для порівняння широко залучаються матеріали з інших етнографічних районів України та етнічного пограниччя. Хронологічні межі дослідження визначаються на основі виявленого матеріалу не лише відповідають часовим параметрам одягових традицій Закарпаття, але й підтверджені новітнім інформаційним матеріалом, зібраним дисертантом.

Наукова новизна докторської дисертації В.В. Коцана полягає, насамперед, у виділенні етноідентифікуючих ознак та етнографічно розмежувальних рис народного одягу Закарпаття, окресленні локальних особливостей народного вбрання етнографічних груп українців та національних меншин краю. Вона також полягає у виявленні сакральної ролі одягу та трансформаційних процесів в його розвитку впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Дисертант обґрунтовує часові межі виникнення та проникнення окремих явищ у народний одяг Закарпаття, оцінює вплив народного вбрання на формування ідентичності місцевого населення. У дослідженні В.В. Коцана подальшого розвитку отримали знання про прямий зв'язок народного одягу Закарпаття із соціальним середовищем, побутом, звичаями, обрядами, святами, світоглядом і художніми смаками, порівняння народного вбрання Закарпаття з одяговими традиціями інших областей України, прикордонних регіонів Угорщини, Румунії, Словаччини та Польщі.

Результати дослідження, безумовно, мають практичне значення. Вони можуть бути використані для подальшої наукової розробки при підготовці синтетичних праць з етнології України, проблем етногенезу та етнічної історії, для комплексного історико-етнографічного дослідження Закарпаття,

регіону Українських Карпат. Значення роботи – і в можливості використання традицій багатоголіткового досвіду народного одягу, запозичення кращих його рис і традицій у конструюванні сучасного вбрання. Матеріали дослідження на практиці застосовані в культурно-освітній роботі Закарпатського музею народної архітектури та побуту, що підтверджує третій параграф п'ятого розділу роботи.

Наукова достовірність і обґрунтованість дисертаційної роботи базується на науково-теоретичному аналізі великого різнопланового матеріалу, значна частина якого вперше вводиться в науковий обіг. Для вивчення одягових традицій цінними є автентичні взірці народного вбрання зі збірок музеїв. У цьому плані дисертант найповніше використав зібрання обласних, а також національних музеїв України. Радують те, що опрацьовані й музейні збірки музеїв з Угорщини, Румунії, Словаччини, Польщі. Це дало змогу дисертанту ґрунтовно висвітлити питання розвитку народного вбрання в прикордонному регіоні, окреслити іноетнічні взаємозапозичення та взаємозв'язки. Всього В.В. Коцаном опрацьовано збірки 33 музеїв.

На окрему увагу заслуговує величезний ілюстративний матеріал, поданий окремим томом (305 сторінок). Він є невід'ємною, органічною частиною дослідження, має науково-пізнавальну цінність. Тут подані, розроблені автором карти локальних одягових комплексів Закарпаття, власні та інших науковців рисунки крою різних складових народного вбрання, чорно-білі світліни другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст., кольорові фото реконструкцій народного строю долинян, гуцулів, бойків, лемків, угорців і румунів Закарпаття. Детальну прив'язку до тексту роботи має й основний масив ілюстративного матеріалу. Автор показує основні види джерел, до дрібниць передає особливості крою та деталі оздоблення вбрання, зокрема одягової вишивки.

Висновки до дисертаційного дослідження Коцана В.В. добре прописані, науково прописані та цілком кореспондуються з науковими завданнями роботи.

Основні положення дисертації викладені в монографії, науково-популярному виданні, 27 статтях у фахових виданнях, у т. ч. закордонних та включених до наукометричної бази Index Copernicus, 34 публікаціях, які додатково відображають результати дослідження.

Дисертація має чітку та логічну структуру. Вона складається зі вступу, п'яти розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел і літератури (1261 позиція), додатків (305 сторінок). Загальний обсяг праці становить 845 сторінок, з них 400 сторінок основного тексту.

У першому розділі *«Історіографія проблеми, характеристика джерел та методологія дослідження»* дисертант опрацював значний масив публікацій з досліджуваної проблематики. Історіографію народного одягу Закарпаття подано за хронологічним принципом. Дисертант детального аналізує публікації другої половини XIX ст., кінця XIX – початку XX ст., 20-40-х років XX ст., 1945-1991 років, початку XXI ст. В результаті В. Коцан з'ясував низку невисвітлених питань, що стосуються народного одягу краю. Поглибленому вивченню теми сприяло використання різноманітних джерел, які дисертант звів до п'яти груп: польові матеріали автора, опубліковані польові етнографічні матеріали, рукописні архівні матеріали, музейні експозиції та збірки, зображувальні джерела. У підрозділі *«Методологічні основи дослідження»* аргументовано, що робота є міждисциплінарною етнологічною та водночас мистецтвознавчою розвідкою. Цілком обґрунтованим є використання одночасно етнологічних та мистецтвознавчих методів. Важливим є те, що в теоретичній частині дисертант визначає сутність і зміст основних термінів, тим самим подає власне їх тлумачення, підтверджуючи це конкретними прикладами.

Другий розділ *«Народний одяг як прояв етнічної ідентичності етнографічних груп українців Закарпаття»* присвячених традиційному народному вбранню етнографічних груп українців Закарпаття: долинян, гуцулів, бойків і лемків. Тут аргументовано поділ етнографічних груп на локально-територіальні осередки, подано детальний аналіз крою та елементів

оздоблення всіх складових жіночого та чоловічого вбрання. На їх прикладі виділяються етноідентифікуючі ознаки та етнографічно розмежувальні риси, загальноукраїнські та локальні особливості народного вбрання українців Закарпаття. Дисертант приходиться до висновку, що народне вбрання українців Закарпаття зберегло чимало архаїчних рис: білий колір, незшиті форми, спільність крою окремих елементів вбрання. Не дивлячись на поширення кількох комплексів народного строю та значну кількість місцевих локальних особливостей, традиційний народний одяг українців Закарпаття характеризується типологічною єдністю. Зміни у крої та оздобленні того чи іншого компонента вбрання відбувались наприкінці XIX – на початку XX ст. У 20-40-х роках XX ст. помітними стають впливи міської моди.

У третьому розділі *«Еволюція народного одягу національних меншин Закарпаття в умовах етнічного та етнографічного порубіжжя»* аргументовано, що одним із важливих чинників, які впливали на формування образу пограниччя, була етнічна ідентичність його населення, безпосередньо пов'язана з народним вбранням та міжетнічними відносинами. У дисертації визначені ідентифікуючі ознаки народного одягу угорців, розглянуто роль регіонального фактора на формування румунського вбрання, в контексті українсько-словацького етнічного та лемківсько-долинянського етнографічного пограниччя охарактеризовано народний стрій словаків Закарпаття. Заслуговує на увагу спроба визначення характерних рис народного вбрання німців, євреїв та циган Закарпаття. Тут аналіз проводиться в розрізі етнографічного порубіжжя.

Четвертий розділ дисертаційного дослідження *«Сакральна роль традиційного одягу»* присвячений використанню народного вбрання в обрядах родинного та річного календарного циклу, традиційних віруваннях, народній магії, фольклорі та піснях. Дисертант описує цілу низку обрядів родинного циклу (народження дитини, весілля та похорон), де застосовуються складові народного вбрання Закарпаття. Переважна більшість складових народного вбрання ставала елементом окремих обрядодійств річного календарного

циклу. Важливою є спроба розглянути магічну та ритуальну функцію одягу. У роботі проведено аналіз фольклорних матеріалів, як важливого джерела вивчення народного вбрання краю. У численних народних піснях зустрічаються відомості про те, хто і як виготовляв одяг, з якої сировини, як його носили, як до нього ставилися люди. Зокрема, відбилися такі процеси, як прядіння, ткання, оздоблення одягу, а також його крій, назви окремих деталей.

До заслуг дисертанта можемо віднести п'ятий розділ роботи *«Трансформаційні процеси в народному одязі Закарпаття другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: традиції, новації та популяризація»*. Вперше в українській етнологічній науці робиться спроба етноісторичного аналізу та осмислення особливостей еволюції вбрання, його збереженості та сучасних форм інтерпретації. В.В. Коцан прослідковує зміни в крої сорочки, як головної складової народного вбрання, поступову відмову від традиційної вишивки та перевищення взорів із друкованих періодичних журналів, заміну широких спідниць вузькими, що диктувалось появою великої різноманітності фабричних тканин, носіння верхнього одягу, який шили на замовлення на машинці. Робляться висновки, що достатньо міцною залишалась традиція, яка забороняла заміжній жінці ходити з непокритою головою. Поряд з тим майже повністю виходить з ужитку така складова одягу як чеpecь. Впродовж другої половини ХХ ст. поряд із вінком європейського типу у вжитку зберігався традиційний барвінковий вінок.

В.В. Коцан, характеризуючи особливості побутування народного одягу на початку ХХІ ст., наголошує на ньому, як на культурно-мистецькому явищі. Шляхом власних спостережень та аналізу польових етнографічних матеріалів, наявної літератури дисертант описав роль майстрів народної творчості у моделюванні традиційних народних строїв, роботу по відтворенню одягових традицій спеціальних майстерень та модельних шкіл, використання вишитих сорочок при відзначенні державних свят, повернення до одягання народних костюмів під час фестивалів.

Результати дослідження народного вбрання Закарпаття застосовуються В.В. Коцаном в музейній справі. Завдяки їм одяг став неодмінним елементом атракцій в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту. До атракційних форм популяризації народного вбрання дисертант відносить експозиції в інтер'єрах музейних об'єктів, постійні та тимчасові виставки, реконструкції та покази, студію вишивки, фестивалі, нічні екскурсії, свята по відтворенню звичаїв та обрядів річного календарного циклу, свята народних ремесел, видавничі та онлайн проекти.

Загалом позитивно оцінюючи докторське дослідження В.В. Коцана «Етнокультурні маркери в контексті погранич: традиційний народний одяг та ідентичність населення Закарпаття ХІХ – початку ХХІ ст.», слід зупинитись на деяких зауваженнях та побажаннях:

1. При написанні дисертаційного дослідження В.В. Коцан в основному використовував власні польові етнографічні матеріали. На нашу думку, джерелознавчу базу роботи і тим самим її результати підсилили б польові дослідження інших науковців, що зберігаються в архівах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, Інститут народознавства НАН України, а також музеїв, фондів збірки народного вбрання Закарпаття яких опрацьовував дисертант.

2. У першому розділі (підрозділ 1.1.) В.В. Коцан зробив спробу класифікувати історіографію дослідження традиційного одягу за хронологічним принципом. Доцільніше було б здійснити ретельнішу класифікацію історіографії, користуючись не лише хронологічним, але й змістовним чи національним критерієм. Історіографію проблеми можна було б класифікувати також виходячи з розуміння дослідниками витоків, природи та особливостей дослідження ними окремих елементів народного одягу.

3. На нашу думку, варто було б чіткіше прослідкувати перехід від відмінностей в одязі до ідентичностей в самосвідомості, запропонувати міркування про те, коли відмінності ставали фактором для артикуляції етнічної чи групової ідентичності.

4. У роботі недостатньо залучений матеріал із галицької частини етнографічних груп бойків, лемків і гуцулів, внаслідок чого не здійснено повноцінного порівняльного аналізу своєрідності чи ідентичності одягових комплексів північно - , і південнокарпатського населення.

5. У третьому розділі роботи, присвяченому народному вбранні національних меншин, спостерігається диспропорція в обсягів параграфів. Варто було б більше уваги акцентувати на особливостях народного вбрання німців, євреїв і циган. Зрозуміло, що на сьогоднішній день воно є малозбереженим. Їх детальному аналізу може сприяти фотоілюстративний матеріал, значний об'єм якого, до речі, подається дисертантом в додатках.

6. Даючи характеристику сакральної ролі народного вбрання В.В. Коцан, значну увагу звертає на застосування елементів одягу в весільній обрядовості, звичаях зимового та весняного календарного циклу, в меншій мірі похоронній обрядовості та звичаях літнього і осіннього циклу.

Зазначені зауваження та побажання принципово не впливають на загальну позитивну оцінку докторської В.В. Коцана. Це завершена, самостійна, оригінальна робота. Зміст автореферату, публікації та рукопис дисертації свідчать, що подана до захисту робота відповідає вимогам, які висуваються до докторських дисертацій. Вона є завершеним, самостійним актуальним дослідженням, а її автор Василь Васильович Коцан заслуговує присудження наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.05 – «Етнологія».

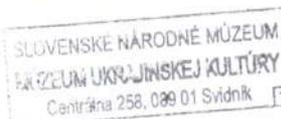
Сополига Мирослав Дмитрович

доктор історичних наук, почесний доктор ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»,
іноземний член НАН України,
директор Словацького національного музею –
Музею української культури у Свиднику (1986-2016 рр.)

27.08.2021 р.

Підпис Мирослава Сополиги
підтверджую

Ярослав Джоганик
кандидат мистецтвознавства,
кандидат філологічних наук, доцент
директор Словацького національного музею –
Музею української культури у Свиднику